

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
5. Чічкань М. В. Правове регулювання соціального захисту інвалідів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Чічкань Марія Валеріївна. – Х., 2009. – 176 с.
6. Петрушенко В. Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. – Львів : «Магнолія 2006», 2011. – 352 с.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 2 : Д-Й. – 1999. – 744 с.
8. Философский энциклопедический словарь / Редкол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989 – 815 с.
9. Про інформацію : закон України : від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
10. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
11. Шемчук В. В. Нагляд органів прокуратури як гарантія забезпечення прав і свобод громадян у сфері адміністративної юрисдикції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. / Шемчук Віктор Вікторович. – Сімферополь, 2009. – 225 с.
12. Державне управління: Навчальний посібник / [А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко]; за ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання-Прес, 2003. – 343 с.
13. Мацюк В. Я. Використання інформаційного ресурсу підрозділами податкової міліції для прийняття управлінського рішення: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Мацюк Володимир Ярославич. – Ірпінь, 2004. – 208 с.
14. Про доступ до судових рішень : закон України : від 22 груд. 2005 р. № 3262-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 15. – Ст. 128.
15. Про затвердження Положення про Єдину базу даних електронних адрес, номерів факсів (телефаксів) суб'єктів владних повноважень : Постанова Кабінету Міністрів України : від 5 січ. 2011 р. № 5 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 2. – Ст. 102.

УДК 347.4

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЯК ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

COMMITMENT AS A THEORETICAL LEGAL CATEGORY

Сінянський К.П.,
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
та банківського права
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

Стаття присвячена дослідженню зобов'язання як теоретико-правової категорії. Проаналізовано основні ознаки зобов'язання, які дають змогу відмежувати його від інших суміжних правових явищ. Розглянуто основні аргументи, які дають змогу говорити про існування зобов'язання як теоретико-правової категорії.

Ключові слова: зобов'язання, право зобов'язань, теоретико-правова категорія, елементи зобов'язання.

Статья посвящена исследованию обязательства как теоретико-правовой категории. Проанализированы основные признаки обязательства, которые позволяют отделить его от других смежных правовых явлений. Рассмотрены основные аргументы, которые позволяют говорить о существовании обязательства как теоретико-правовой категории.

Ключевые слова: обязательства, право обязательств, теоретико-правовая категория, элементы обязательства.

The article is devoted to research of commitment as a theoretical legal category. There are analysis of main signs of commitment that allow separating it from other legal phenomena. The article gives arguments that speak about commitment as a theoretical legal category.

Key words: commitment, commitments law, theoretical legal category, commitments elements.

Постановка проблеми. Дослідження зобов'язання як теоретико-правової категорії стикається з проблемами методологічного характеру. Необхідність переосмислення та сприйняття цієї категорії як загально правової наявна, але недостатність наукових розробок у теоретичній сфері на початковому етапі змушує застосовувати порівняльний метод (розуміння категорії «зобов'язання» в політології, соціології та інших науках, які використовують здебільшого

цивільно-правову характеристику зобов'язання), а також метод від конкретного до загального (від напрацювань цивільно-правової науки до висновків на міжгалузевому рівні чи рівні теорії права), що в певній мірі зумовлює тяжіння наукового дослідження до тієї чи іншої сфери галузевої правової науки. Останнє може сприйматись як «перетягування» понять і категорій однієї галузі права в іншу, що може призвести до відсутності об'єктивного результату наукового

дослідження. Але застосування таких методів створює можливість для отримання проміжних результатів та висновків і зможе надати основу для подальших наукових досліджень у цьому напрямі. Не відкидаючи напрацювань цивільно-правової та господарсько-правової науки, дозволимо собі взяти їх за аналітичну основу і запропонувати своє бачення зобов'язання в якості теоретико-правової категорії. Зазвичай зобов'язання розглядають як цивільно-правове явище. На користь цього наводять аргументи про те, що зобов'язання має ознаки, взяті саме з цивілістичної науки: сторони мають права і обов'язки; виникає з приводу певних благ на підставі юридичних фактів. На противагу цьому при аналізі цих позицій виявляється, що дані твердження є дещо завузькими для категорії зобов'язання і можна говорити про наявність зобов'язання як теоретико-правової категорії, яка хоч і ґрунтується на явищах окремих галузей права, але стоїть окремо від них [1, с. 148].

Метою даної розвідки є з'ясування змісту зобов'язання як теоретико-правової категорії, а завданням – визначення його поняття.

Аналіз останніх досліджень. Окремі питання категорії «зобов'язання» досліджували Ж. В. Завальна [2], О. С. Іоффе [3], А. В. Красюков [4], Р. А. Майданик [5], Ф. К. Савіньї [6], Г. Ф. Шершеневич [7] та інші. У своїх роботах вони визначили загальні риси, структуру і надали своє бачення зобов'язання як явища, яке має риси багатьох галузей права, таких як: цивільне, адміністративне, фінансове та інші. Проте ґрунтовного дослідження зобов'язання як теоретико-правової категорії так і не було проведено.

Виклад основного матеріалу. Дослідження понятійного апарату теорії права, його ролі та призначення не може бути забезпечене лише засобами самої правової науки. Відправною, принциповою основою дослідження правових категорій і категоріальної системи теорії права є філософські висновки. Мислення взагалі, а наукове мислення особливо, має понятійний характер. Наука відбиває об'єкт пізнання ідеально, абстрактно, в системі понять і категорій. Наукові поняття і категорії – це інструмент теоретичного пізнання, засіб і результат мислення. Оцінка категорій теорії права невід'ємна від вивчення положень філософії, наукових понять, які розкривають значення в пізнавальній діяльності [8, с. 43]. Питання дослідження категорії «зобов'язання» є актуальним вже доволі довгий час, оскільки є основоположним для цілого ряду правових досліджень.

Окремі науковці вважають, що основним завданням правової науки є побудова відповідних дійсності правових понять та категорій як важливих абстрактно-логічних форм відображення соціально-правової реальності. Необхідно підкреслити особливе значення понять та категорій теорії права в синтезі юридичних знань, які виробляються всією науковою системою правознавства. Правові категорії сприяють об'єднанню правових знань, розрізаних у спеціальних правових науках, дозволяють розглядати правову форму суспільного життя з єдиної позиції.

Також велике значення мають категорії теорії права у переміщенні знань зі сфери однієї науки у сферу іншої. Правові поняття спочатку розробляються в одній спеціальній науці та, трансформувалися через своє загальнонаукове значення в категорії теорії права, поширюються і на інші правові науки, включаються як особливий варіант загальної правової категорії в їх понятійний апарат [2, с. 264].

Перші згадки про зобов'язання з точки зору юриспруденції з'явилися в римському праві. Згідно з доктриною римського права зобов'язання (*obligatio*) визначається наступним чином: 1) *«Зобов'язання являє собою правові кайдани, в силу яких ми примушуємось що-небудь виконати згідно з законами нашої держави»;* 2) *«Сутність зобов'язання є не в тому, щоб зробити нашою яку-небудь тілесну річ або який-небудь сервітут, а в тому, щоб зв'язати перед нами іншого і він нам що-небудь дав, зробив або надав»* [9, с. 69]. З цих визначень можна зрозуміти, що римляни вважали людину вільною від інших людей до тих пір, поки вона не вступить в зобов'язання. Після укладення останнього вона зв'язує себе правовими кайданами. В римському праві зобов'язання – це *складне юридичне поняття, правовідношення, в якому сторонами є кредитор і боржник, а змістом є права і обов'язки сторін.* Кредитор в зобов'язанні має право вимагати здійснення від боржника певної юридичної дії [9, с. 70].

В епоху Середньовіччя під «зобов'язанням» розуміли *правовідносини, в силу яких особа, яка порушила інтереси іншої особи, зобов'язана була вчинити на користь потерпілої сторони певні дії, тобто відновити баланс порушеної соціальної рівноваги.* Лише епоха пізнього Середньовіччя внесла свої корективи в зміст категорії «зобов'язання», розуміючи його як *угоду декількох осіб, у результаті якої в сторін виникають юридичні права й обов'язки* [10, с. 253].

У період Відродження розвивається ідея як про договірні, так і позадоговірні зобов'язання. Наприклад, згідно зі ст. 58 «Руської правди» особа, яка завдала шкоди іншій особі, знищивши чи втрапивши її майно, зобов'язана була відшкодувати його вартість [11, с. 80]. Зазначене свідчить про виникнення в цей час вже не лише договірних, а й деліктних зобов'язань. В XII–XIV ст. на українських землях розвитку зобов'язання майже не відбувалося, оскільки основним нормативно-правовим актом, який врегулював зобов'язання, залишалася «Руська правда» [11, с. 124].

У XVII – XVIII ст. в зв'язку з розвитком на території сучасної України товарно-грошових відносин розвивався й інститут зобов'язання. Особливістю норм, які в цей час врегулювали зобов'язання, була відсутність їх у вигляді письмового документу, оскільки основним джерелом права залишалися звичаї. Наявні окремі акти були лише записаними звичаєвими нормами, як, наприклад, кодифікована збірка звичаєвих норм під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ». Під зобов'язанням в цей період розуміли *право однієї особи на майно іншої особи, яка не виконала договір чи заподіяла*

шкоду [12, с. 53]. «Права, за якими судиться малоросійський народ» встановлювали форму, строк виконання зобов'язань, а також відповідальність за їх неналежне виконання або невиконання [13, с. 190].

Особливістю зобов'язання за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» можна вважати те, що збитки поділялися на такі, що наносили шкоду особі, і такі, що наносили шкоду общині. Також, до приватних правопорушень зобов'язальне право включало і такі, які з точки зору сучасного кримінального закону є тяжкими злочинами (крадіжка, розбій, грабїж тощо) [12, с. 54].

У XVIII – XIX ст. на частині території сучасної України зобов'язання починає набувати рис цільних правовідносин, оскільки в цей час відбувається поширення законодавства Російської імперії. Так, у 1842 р. було введено в дію десятий том загальноросійського «Зводу законів», який мав назву «Звід законів цивільних» [14, с. 229]. На території західноукраїнських земель в цей час відбувався схожий процес, який був зумовлений прийняттям в Австро-Угорській імперії Цивільного кодексу 1797 р. і Цивільного кодексу 1812 р. [13, с. 297]. Ці нормативні акти продовжували діяти на території України, з певними змінами, до початку XX ст., коли їх змінили нормативні акти радянського періоду. Саме в цей період відбувається формування цивілістичного підходу до розуміння зобов'язання, який залишається пануючим до нашого часу.

На початку епохи новітнього часу на території сучасної України продовжувало діяти законодавство Російської імперії через брак часу для прийняття нових нормативно-правових актів, які б врегулювали зобов'язальні відносини. Так, наприклад, 25 листопада 1917 р. Українська Центральна Рада прийняла Закон «Про правонаступництво», згідно з яким закони Російської імперії продовжували діяти на території Української Народної Республіки [14, с. 250].

В період перебування території України в складі СРСР інститут зобов'язання був закріплений в Цивільному кодексі 1922 р. і Цивільному кодексі 1963 р. Врегулювання зобов'язання Цивільним кодексом відображало цивілістичний підхід до зобов'язання. Так, згідно зі ст. 106 ЦК 1922 р. зобов'язання – це таке правовідношення, за яким одна сторона (кредитор) має право вимагати від іншої (боржника) вчинення певної дії (передачі речі, виплати грошових коштів) чи утримання від певної дії [11, с. 248].

В епоху новітнього часу цивілістичний підхід до розуміння інституту зобов'язання зберігався. Так, наприклад, в ЦК 1963 р. було надано законодавче визначення зобов'язання – правовідношення, в силу якого одна особа (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої особи (кредитора) певну дію, таку як: передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо або утриматися від вчинення певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [11, с. 248]. Таке визначення поняття «зобов'язання» є вужчим у порівнянні з сучасним визначенням зобов'язання.

У Словнику української мови (1970-1980) слово «зобов'язання» має такі значення: 1) поставлене перед собою завдання, обіцянка, які неодмінно повинні бути виконані; 2) грошовий позиковий документ [15, с. 674].

В теорії права зобов'язання розглядається як панування однієї особи над іншою, але не над всією особою (інакше панування призвело до знищення особистості), а тільки над деякими її діями, які можуть бути представлені виокремленими з волі цієї особи і підлеглими нашій волі» [6, с. 48]. Вчений-правознавець О. С. Іоффе вважав, що «зобов'язанням є закріплене законом суспільне відношення з переміщення майна та інших результатів праці, в силу якого одна особа (кредитор) має право вимагати від іншої особи (боржника) вчинити певні дії чи утриматися від вчинення певних дій» [3, с. 6]. Тобто, зобов'язання – це такий стан правової дійсності, у якому зобов'язана особа на вимогу управленої особи повинна здійснити певну дію чи утриматися від такої [1, с. 150]. Але, на нашу думку, не можна погодитись з О. С. Іоффе, оскільки об'єкт зобов'язання необхідно розуміти ширше – не лише як відношення з переміщення майна та інших результатів праці, а й усі інші відносини, які виникають з приводу обов'язку вчинити певні дії, які можуть бути не пов'язані з певними матеріальними благами чи результатами праці.

Також аналіз наукової літератури, в якій розкриваються питання щодо зобов'язань, дає можливість виділити наступні ознаки зобов'язання:

- 1) сторонами зобов'язання є конкретно визначені особи: кредитор – особа, якій належить право вимоги, і боржник (дебітор) – особа, яка несе обов'язок, відповідний праву вимоги кредитора;
- 2) об'єктом зобов'язання є певна поведінка зобов'язаної особи, як то вчинити певні дії, утриматися від вчинення окремих дій, передати майно;
- 3) здійснення суб'єктивного права кредитора у зобов'язанні можливе лише в разі виконання боржником дій, які становлять його обов'язок [16, с. 391];
- 4) зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи, але може породжувати права щодо боржника та (або) кредитора [17, с. 48];
- 5) зобов'язання виникає на основі визначених юридичних фактів [4, с. 239];
- 6) вольовий характер зобов'язання – для участі особи в зобов'язанні необхідне її добровільне волевиявлення [18, с. 19].

Можна погодитись лише з деякими з вказаних ознак, а саме: сторонами зобов'язання є конкретно визначені особи, об'єктом зобов'язання є певна поведінка зобов'язаної особи та зобов'язання виникає на основі визначених юридичних фактів. Інші наведені ознаки зобов'язання притаманні лише цивільній, господарській, податковій чи іншій конкретній галузі права, а тому не можуть слугувати для окреслення зобов'язання як теоретико-правової категорії, яка має бути відмежована від конкретних галузей права.

Зобов'язання є системним утворенням, яке складається з окремих елементів, що співвідносяться

та взаємодіють між собою. Елементи зобов'язання мають специфіку, яка відображає сутність самого явища «зобов'язання». Елементами зобов'язання є суб'єкти, об'єкт, предмет, юридичний зміст, а у деяких випадках – санкція [7, с. 346].

Суб'єктами зобов'язання можуть бути громадяни, юридичні особи, в тому числі держава в особі уповноважених нею органів. Управляюча сторона зобов'язання іменується кредитором, а зобов'язана – боржником [3, с. 12].

Юридичним об'єктом зобов'язання є певна поведінка зобов'язаної сторони, якою можуть бути як певні дії, так і обов'язок утриматись від вчинення дій. Юридичний зміст зобов'язання складають права та обов'язки сторін зобов'язання. Права проявляються у формі права вимоги, а обов'язок – у формі обов'язку вчити певні дії. З точки зору теорії права утримання від вчинення певних дій у зобов'язанні являє собою матеріальний зміст [3, с. 14].

Предмет зобов'язання – це визначені дії з передачі майна, виконання робіт, надання послуг, вчинення інших дій, не пов'язаних з матеріальним об'єктом, або утримання від конкретних дій (наприклад, не розголошувати ноу-хау тощо), а не загальний обов'язок не перешкоджати будь-кому у здійсненні його права, як в абсолютних правовідносинах. Так, наприклад, предметом речових правовідносин можуть бути лише речі, причому індивідуально-визначені, предметом відносин інтелектуальної власності – виражені в об'єктивній формі конкретні нематеріальні об'єкти; предметом зобов'язання є поведінка зобов'язаних осіб, пов'язана з обов'язком вчинити певні дії чи утриматись від них. Разом із тим, зобов'язання можуть бути пов'язані з речовими, виключними (абсолютними) чи немайновими (не спрямовані на передачу певного матеріального об'єкта чи отримання майнової вигоди) правовідносинами [5, с. 3].

Предмет зобов'язання може мати як майновий, так і немайновий характер. Ще за радянських часів не відкидалась ідея про наявність зобов'язання із немайновим предметом і об'єктом. Так, С. Й. Вільнянський зазначав, що правом охороняються зобов'язання із немайновим змістом – особисті немайнові права [19, с. 465]. Аналіз предметів різних галузей права свідчить про наявність немайнових відносин як предмету регулювання в окремих галузях права. Дії, необхідні для здійснення обов'язку зобов'язаної особи, можуть мати немайновий характер. Прикладом немайнових дій є управлінські та організаційні дії (діяльність). Тому не можна говорити лише про майновий зміст дій як про предмет зобов'язання. Так само деякі вчені не підтримують твердження про те, що відносини щодо дій, які не пов'язані з певним майном у предметі (об'єкті) таких відносин, не є зобов'язаннями і не можуть бути зобов'язаннями, якщо ці відносини виникають не в цивільно-правовій сфері. Тому можна погодитись, що зобов'язання за своєю природою можуть мати немайновий предмет, а дії суб'єктів такого зобов'язання спрямовані на досягнення пев-

ної мети (наприклад, діяльність державних органів спрямована на врегулювання суспільних відносин, виконання функцій держави і забезпечення її стабільної діяльності) [1, с. 149].

Зобов'язання, як і деякі інші явища правової дійсності, спрямовані на виникнення, зміну, припинення прав і обов'язків суб'єктів, врегульовувані нормами права, виникають із обставин дійсності, яким закон надає силу юридичних фактів. Закон не є єдиною підставою для виникнення зобов'язань, оскільки лише наявність життєвих обставин, які сприйняті та зафіксовані законодавцем як юридичний факт та відповідна вказівка законодавця на це є підставою виникнення зобов'язання [1, с. 149]. Ще Г. Ф. Шершеневич зазначав, що для виникнення зобов'язання завжди потрібен юридичний факт, з настанням якого закон пов'язував би такий наслідок. І хоча прямим джерелом зобов'язання іноді визнається закон, проте основою зобов'язання може бути лише юридичний факт, а не закон, який складає загальну основу всіх правовідносин, а тому й не може бути названий джерелом зобов'язання [7, с. 351]. Відповідно, тільки закон, без наявності юридичного факту, не створює зобов'язання. Наприклад, обов'язок приватної особи поступитися на вимогу уряду своїм правом власності на користь держави вказує на те, що в цьому разі немає місця для виникнення зобов'язання, яке ґрунтується на законі. У даному випадку відбувається змішування приватноправового зобов'язання й публічноправового обов'язку кожної особи підкорятися владі [20, с. 81]. Тобто можна погодитись з деякими науковцями, що зобов'язання не може виникати самостійно, без будь-якої прив'язки до дійсності. Для виникнення будь-якого зобов'язання необхідно як мінімум два фактори – правова норма і наявність юридичного факту, вказівка на який міститься в такій правовій нормі.

У законодавстві деяких зарубіжних країн поняття «зобов'язання» іноді застосовується як синонім поняття «договір». Так, ст. 1101 Французького цивільного кодексу визначає предмет договору і предмет зобов'язання. В інших статтях Французького цивільного кодексу терміни «договір» і «зобов'язання» використовуються як тотожні [17, с. 45]. Слід зазначити, що деякі вчені, які звертаються до даного питання, розрізняють зобов'язання як родове поняття, а договір – як одну з підстав його виникнення. Німецьке право, більше ніж право інших зарубіжних країн, пішло шляхом побудови загальних понять, які стосуються зобов'язань. Так, у § 241 Німецького цивільного уложення надане таке визначення зобов'язання: «На підставі зобов'язання кредитор має право вимагати від боржника виконання обов'язку. Обов'язок може полягати і в утриманні від вчинення певних дій» [17, с. 45]. Тому можна стверджувати, що зобов'язання – явище динамічне і, залежно від стану правової дійсності та правової культури певного суспільства, може мати дещо різний зміст.

Підставою виникнення зобов'язання є не лише відповідна правова норма, а й настання певного юри-

дичного факту, вказівка на який міститься в нормі права. У окремих країнах підхід до визначення змісту інституту зобов'язання може відрізнятися і тяжіти до цивільно-правового бачення, а інколи й визначати зобов'язання як різновид цивільного договору.

Виходячи з норм чинного законодавства та правової практики, окремі науковці виділяють такі підстави виникнення зобов'язання:

1) правочини (у тому числі договори), як передбачені законом, так і не передбачені законом, але такі, що йому не суперечать;

2) акти органів державної влади або органів місцевого самоврядування;

3) дії фізичних і юридичних осіб, в тому числі органів держави;

4) події, з якими закон пов'язує настання правових наслідків [21, с. 305].

Враховуючи те, що чинне законодавство сприйняло цивілістичний підхід, зі свого боку ми можемо констатувати, що відсутня у зазначеному переліку, але, на нашу думку, має місце в правовій дійсності, такі підстави виникнення зобов'язання, як норми права і нормативні акти, в яких прямо чи опосередковано визначені ті чи інші зобов'язання певних суб'єктів.

Як показує ретроспективний аналіз зобов'язання, умовами його виникнення можна вважати наступні:

1) наявність відповідної правової норми в законодавстві, яка врегульовує права та обов'язки сторін і, відповідно, є основою виникнення зобов'язання;

2) наявність певного юридичного факту – підстави виникнення зобов'язання;

3) об'єкт, з приводу якого і виникає зобов'язання;

4) правоздатність і дієздатність сторін зобов'язання [16, с. 402].

Предмет зобов'язання може бути як майновим, так і немайновим. Деякі вчені відкидають наявність немайнового предмета зобов'язання. Так, наприклад, Р. М. Майданник вважає *неприпустимим існування немайнових зобов'язань, оскільки певна їх частина регулюється не правом, а іншими соціальними регуляторами – нормами моралі, релігії тощо. Він зазначає, що зобов'язання не може мати правового характеру щодо певної їх частини, допускаючи зворотне для іншої частини таких соціальних обов'язків. Крім того, з історії відомо, що норми моралі та релігії можуть проникати в юридичну доктрину держави* [5, с. 6]. Тому необхідно відмежовувати правову категорію «зобов'язання» від філософських і моральних зобов'язань. Філософські зобов'язання – це *обов'язки моралі, позбавлені правового характеру. Так, наприклад, не має юридичного характеру обов'язок сплати «чайових» офіціанту* [5, с. 5].

Не можна погодитись з вищезазначеним твердженням, оскільки в низці нормативно-правових актів є чітка вказівка на існування юридично закріплених зобов'язань з немайновим предметом. Прикладом таких зобов'язань можуть виступати управлінські зобов'язання – зобов'язання для осіб, які виконують державницькі функції, дотримуватись певних норм

моралі та етикету, закріплених в окремих нормативно-правових актах (наприклад, у Загальних правилах поведінки державного службовця).

Залежно від ступеня юридичної неможливості філософські зобов'язання можуть виступати *імперативно (абсолютно) або диспозитивно (відносно неюридичними категоріями. Диспозитивно-філософські зобов'язання мають силу лише морального обов'язку за відсутності в намірах його учасників встановити (створити) юридично обов'язкове зобов'язання. Так, моральна обіцянка не грати в карти стає зобов'язанням лише в результаті волевиявлення учасників, вираженого у вигляді договору, укладеного відповідно до чинного законодавства, який передбачає певні наслідки за його невиконання. У цих випадках закон надає значення даному зобов'язанню не брати участь в азартних іграх, оскільки в цих ситуаціях йдеться або про перетворення диспозитивно-філософського зобов'язання в правове або натуральне зобов'язання, тобто зобов'язання, позбавлене позовного захисту. Імперативно-філософські зобов'язання завжди мають характер лише морального обов'язку, незалежно від спрямованості волевиявлення його учасників. Зокрема, договір сторін про дружбу або ненависть, будь-який інший абсолютно моральний за характером обов'язок не створюватиме зобов'язань для його учасників* [22, с. 116].

У визначених законом випадках моральні обов'язки можуть закріплюватись у правових нормах і за певних умов перетворюватися на зобов'язання. Наприклад, ст. 75 Сімейного кодексу України передбачає *моральний обов'язок одного члена подружжя піклуватися про іншого, який набуває юридично обов'язкового характеру у вигляді зобов'язання з піклування. Однак закріплення морального обов'язку в законі автоматично не надає йому юридично обов'язкового характеру* [5, с. 5].

Філософські зобов'язання не підпадають під дію права в цілому. Соціальне регулювання моральних обов'язків здійснюється засобами впливу норм моралі, а не примусом правового характеру. *У зв'язку з цим, предметом філософських зобов'язань не можуть бути протиправні дії, якщо для їх суспільного осуду застосовуються правові санкції. Тому філософськими зобов'язаннями мають визнаватися лише ті неюридичні обов'язки, які не порушують приписи правових норм* [5, с. 5]. З вищезазначеними твердженнями окремих науковців можна погодитись частково, оскільки в деяких випадках філософські зобов'язання, залишаючись саме філософськими зобов'язання і не втрачаючи своєї природи, закріплюються в нормативних актах і виступають вже як норми права.

Для деяких видів зобов'язань ще одним елементом може бути санкція. Термін «санкція» багатозначний. З юридичної точки зору санкція визначає *загальні наслідки, які можуть настати у випадку, якщо правова норма буде ким-небудь порушена. Як елемент зобов'язання вона має ґрунтуватися на правовій нормі і відповідати їй, втілюючись вже в кон-*

кретні заходи, які застосовуються до особи, яка не виконала зобов'язання. Заходи, які охороняють такі зобов'язання, полягають у тому, що у випадку невиконання зобов'язаною стороною свого обов'язку добровільно, управлена сторона має право вимагати виконання її обов'язку у примусовому порядку [3, с. 15].

Санкція як особливий елемент виділяється тільки в окремих зобов'язаннях, оскільки зобов'язання пов'язане не лише з обов'язком дотримуватися прав іншої особи, а й з певним обов'язком, виконуваним за допомогою дій. Щоб спонукати до таких дій, у випадку, якщо зобов'язана особа не виконує їх самостійно, для окремих зобов'язань потрібно мати можливість, у разі потреби, вдатися до заходів, які не тільки усувають наслідки вже допущеного порушення, але й спонукають до виконання безпосередньо самого зобов'язання. Обумовлена цим специфіка примусових заходів, які охороняють певні зобов'язання, і відображена в їх спеціальній назві «санкції в зобов'язанні». Подібно до того як «право є ніщо без апарату, здатного примушувати до дотримання норм права», так і зобов'язання втрачає силу, перестає бути зобов'язанням, як тільки воно позбавляється санкції, яка забезпечує його виконання [23, с. 65].

Категорія «зобов'язання» використовується сьогодні в багатьох сферах суспільного життя. Так, існує ціла низка різних зобов'язань, як то філософські, моральні, правові та інші. У юридичній літературі до правових зобов'язань, у свою чергу, відносять господарські, цивільні, фінансові, бюджетні та інші зобов'язання [24, с. 561].

Отже, підставами виникнення зобов'язання окремі науковці вважають *правочини, акти органів держави, дії фізичних і юридичних осіб, події, з якими закон пов'язує настання правових наслідків*. На нашу думку, підставами виникнення зобов'язання також слід вважати нормативні акти, в яких визначені ті чи інші зобов'язання певних суб'єктів. Умовами виникнення зобов'язання можна вважати наявність правової норми, юридичного факту, об'єкта, правоздатності та дієздатності сторін. Предмет зобов'язання може мати як майновий, так і немайновий характер. Правову категорію «зобов'язання» необхідно відмежовувати від філософських і моральних зобов'язань – норм, які хоч і регулюють суспільні відносини певним чином, але не закріплені в нормах права, а тому не є обов'язковими до виконання. Для деяких видів зобов'язань ще одним елементом може бути санкція.

Висновки. Категорія «зобов'язання» використовується в багатьох сферах суспільного життя, в тому числі різних галузях права. Вчені-правознавці, залежно від специфіки досліджень, вкладають у зобов'язання різний зміст і дають різні визначення цього поняття з точки зору конкретної галузі права. Отже, зобов'язання як теоретико-правова категорія – *це урегульовані нормами права суспільні відносини між правосуб'єктними суб'єктами, які виникають, змінюються і припиняються щодо як майнових, так і немайнових об'єктів, внаслідок чого у однієї зі сторін виникає обов'язок вчинити певні дії чи утриматись від їх вчинення, невиконання якого є підставою для застосування засобів юридичної відповідальності*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Завальна Ж. В. Щодо питання про юридичну природу зобов'язання / Ж. В. Завальна // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 147–150.
2. Завальна Ж. В. Використання логіко-лінгвістичного методу щодо визначення сутності поняття «зобов'язання» / Ж. В. Завальна // Публічне право. – 2013. – № 1. – С. 264–269.
3. Иоффе О. С. Обязательственное право / Олимпиад Соломонович Иоффе. – М. : Юридическая литература, 1975. – 880 с.
4. Красюков А. В. Обязательство как межотраслевая категория / А. В. Красюков // Вестник Воронежского государственного университета. – 2008. – № 2. – С. 237–245.
5. Майданик Р. А. Місце зобов'язань в праві України / Р. А. Майданик // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 4. – С. 3–7.
6. Савинь Ф. К. Обязательственное право / Фридрих Карл Савинь / пер. с нем. В. Фуксаи, Н. Мандро. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 365 с.
7. Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права / Габриэль Феликсович Шершеневич. – Тула : Автограф, 2001. – 720 с.
8. Васильев А. М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / Андрей Михайлович Васильев. – М. : Юридическая литература, 1976. – 264 с.
9. Агафонов С. А. Римське право: навч.-метод. посіб. / Сергій Анатолійович Агафонов. – К. : КНЕУ, 2005. – 143 с.
10. Момотов В. В. Формирование русского средневекового права в IX–XIV вв.: монография / Виктор Викторович Момотов. – М. : ИКД «ЗЕРЦАЛО-М», 2003. – 416 с.
11. Тацій В. Я. Історія держави і права України: підруч. – У 2-х т. / В. Я. Тацій, А. Й. Рогожина. – Т. 1. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 646 с.
12. Остапенко Т. О. Зобов'язальне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року / Т. О. Остапенко // Митна справа. – 2007. – № 3. – С. 52–56.
13. Історія українського права: посіб. / [І. А. Безклубий, І. С. Гриценко, О. О. Шевченко та ін.]; за ред. І. А. Безклубого. – К. : Грамота, 2010. – 336 с.
14. Захарченко П. П. Історія держави і права України: підруч. / Петро Павлович Захарченко. – К. : Атіка, 2005. – 368 с.
15. Словник української мови: в 11 т. / [А. А. Бурячок, В. М. Білоноженко, А. П. Білоштан та ін.]. – Т. 3. – К. : Наукова думка, 1972. – 744 с.
16. Харитонов Є. О. Цивільне право України: підруч. / Є. О. Харитонов, О. В. Старцев. – К. : Істина, 2007. – 816 с.
17. Гетманцев Д. О. Фінансово-правове зобов'язання як окрема категорія фінансового права: монографія / Данило Олександрович Гетманцев. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 366 с.
18. Самсін І. Л. До питання про розмежування податкового й цивільно-правового зобов'язання / І. Л. Самсін // Вісник Державної судової адміністрації України. – 2012. – № 2. – С. 18–22.

19. Вільнянський С. Й. Загальне вчення про зобов'язання. Антологія української юридичної думки : у 12 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична книга, 2008. – Т. 9. – С. 462–486.
20. Голубєва Н. Ю. Застосування поняття «зобов'язання» в праві та законодавстві / Н. Ю. Голубєва // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 3. – С. 78–82.
21. Бірюков І. А. Цивільне право України. Загальна частина: підруч. / І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка. – К. : КНТ, 2006. – 480 с.
22. Майданик Н. І. Юридична природа натуральних зобов'язань у цивільному праві / Н. І. Майданик // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2014. – № 7. – С. 115-119.
23. Лунц Л. А. Общее учение об обязательствах / Л. А. Лунц, И. Б. Новицкий. – М. : Юридическая литература, 1950. – 412 с.
24. Хозяйственное право: учеб. / [В. К. Мамутов, Г.Л. Знаменский, К.С. Хахулин и др.] ; под ред. В. К. Мамутова. – К. : Юринком Интер, 2002. – 910 с.

УДК 342.1

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ВИДИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

CONCEPT, CONTENT AND TYPES OF INFORMATION OF THE PUBLIC AUTHORITIES OF UKRAINE

Танчинець М.М.,

*здобувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті розглянуто поняття інформаційної діяльності та класифікаційні підходи до поділу такої діяльності на види, розкрито її зміст та сутність. На основі аналізу як доктринальних джерел, так і положень чинного законодавства України запропонована авторська дефініція поняття «інформаційна діяльність органів публічної влади».

Ключові слова: інформаційна діяльність, органи публічної влади, створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорона, захист інформації.

В статье рассмотрено понятие информационной деятельности и классификационные подходы к разделению такой деятельности на виды, раскрыты ее содержание и сущность. На основе анализа как доктринальных источников, так и положений действующего законодательства Украины предложена авторская дефиниция понятия «информационная деятельность органов публичной власти».

Ключевые слова: информационная деятельность, органы публичной власти, создание, сбор, получение, хранение, использование, распространение, охрана, защита информации.

The author has analyzed the notion of information activities and classification of them. He also has determined its content and nature. Based on the analysis of both the doctrinal sources and the current legislation of Ukraine the author has proposed his own definition of information activities of public authorities in Ukraine.

Key words: information activities, public authorities, creation, collection, receipt, possession, use, distribution, protection of information.

У сучасних умовах стрімкого розвитку глобального інформаційного суспільства, коли інформаційна сфера набуває ознак інтегрованого, транснаціонального явища, першочергове завдання вітчизняного законодавця полягає в розробці дієвих механізмів забезпечення входження України до світового інформаційного простору, з одного боку, та забезпечення від можливих загроз, що є зворотнім боком цих процесів, з іншого боку. Ключовим сегментом цієї сфери, розвиток якої повинен бути пріоритетним, є інформаційна діяльність органів публічної влади, оскільки саме в цій площині знаходиться інструментарій реалізації принципу прозорості та відкритості діяльності суб'єктів владних повноважень, забезпечення надання адмі-

ністративних послуг та задоволення інших потреб приватних суб'єктів.

Через прискорення розвитку процесів, що відбуваються в інформаційній сфері, розробка адекватного сучасним потребам законодавства у сфері інформаційної діяльності органів публічної влади є одним з найбільш важливих завдань. Проте на поточному етапі слід констатувати відсутність належного наукового підґрунтя для подальших законодавчих змін. На нашу думку, саме ця проблема й обумовлює фрагментарність правового регулювання визначених відносин.

Так, якщо звернутися до вітчизняного наукового доробку, то одразу стає очевидною відсутність комплексних досліджень, присвячених інформаційній